

भरतराज पन्तका शोककाव्यको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
एम्.ए. दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधकार्य

शोधार्थी

टीकाप्रसाद भट्टराई

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

२०६३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस-पत्र

नेपाली एम्.ए. दोस्रो वर्ष (शैक्षिक वर्ष २०६०-२०६२) का छात्र श्री टीकाप्रसाद भट्टराईले भरतराज पन्तका शोककाव्यको अध्ययन शीर्षकको यो शोधकार्य मेरा निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । म यस शोधकार्यको मूल्याङ्कनका निम्ति सिफारिस गर्दछु ।

मिति: २०६३/१२/

.....
शोध-निर्देशक

सहप्रा. डा. महादेव अवस्थी

नेपाली केन्द्रीय विभाग

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्घाय

त्रि.वि., कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा समाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुर नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र टीका प्रसाद भट्टराईद्वारा तयार परिएको प्रस्तुत भरतराज पन्तका शोककाव्यको अध्ययन शीर्षकको यो शोधकार्य स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि उपयुक्त भएकाले स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

सहप्रा.डा. महादेव अवस्थी

शोधनिर्देशक

डा. पारसमणि भण्डारी

बाह्यपरीक्षक

प्रा. घनस्याम उपाध्याय

विभागीय प्रमुख

मिति: २०६४/०२/०२

कृतज्ञता-ज्ञापन

नेपाली केन्द्रीय विभाग (एम्.ए.) दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत शोधकार्यको तयारीका क्रममा मैले विभिन्न विद्वान्हरूबाट ज्ञान, सीप र सहयोग पाएको छु । आफ्नो अमूल्य समय खर्च गरी उचित निर्देशन प्रदान गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु सहप्रा.डा. महादेव अवस्थीज्यूप्रति सहस्र कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । त्यसैगरी यस शोधकार्यको स्वीकृत प्रदान गरेर मलाई शोधकार्यको अवसर प्रदान गर्नुहुने नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख प्रा. घनश्याम उपाध्यायज्यूप्रति हार्दिक आभार निवेदन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध तयारीका क्रममा विभिन्न जानकारी र कृतिहरू प्रदान गरेर आवश्यक सहयोग गर्नुहुने कविवर भरतराज पन्तज्यूप्रति आभार अर्पण गर्दछु । सामग्री सङ्कलनका क्रममा त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालयका कर्मचारीबाट पाएको सहयोग प्रति धन्यवाद प्रकट गर्दछु साथै टङ्कनमा सहयोग गर्नुहुने श्री राजिव महर्जनज्यूलाई पनि धन्यवाद दिन्छु ।

अन्तमा, म यस शोधकार्यको मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरमा प्रस्तुत गर्दछु ।

टीकाप्रसाद भट्टराई

नेपाली केन्द्रीय विभाग

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्घाय

त्रि.वि. कीर्तिपुर

विषय-सूची

	पेज नं.
परिच्छेद एक : शोधको परिचय	१-४
१.१ शोध-शीर्षक	१
१.२ शोध-प्रयोजन	१
१.३ समस्याकथन	१
१.४ उद्देश्य-कथन	१
१.५ पूर्व-कार्यको समीक्षा	२
१.६ शोध-कार्यको औचित्य	३
१.७ शोधको सीमाङ्कन	४
१.८ सामग्री सङ्कलन विधि	४
१.९ शोधविधि	४
१.१० शोधकार्यको रूपरेखा	४
परिच्छेद दुई : काव्य तथा शोककाव्यको सैद्धान्तिक स्वरूप	५-१८
२.१ काव्यको परिचय	५
२.१.१ पूर्वीय-परम्परामा काव्यको व्युत्पत्तिमूलक अर्थ र परम्परा	५
२.१.२ पाश्चात्य-परम्परामा काव्यको व्युत्पत्ति र अर्थ	६
२.१.३ काव्यको परिभाषा	७
२.२ शोककाव्य र रस तथा करुण रस	१०
२.२.१ शोककाव्य	१०
२.३ रस	१२
२.३.१ रसको स्वरूप र परिभाषा	१२
२.३.२ रससामग्री	१२
२.३.३ स्थायी भाव	१३
२.३.४ विभाव	१३

२.३.५ अनुभाव	१४
२.३.६ सञ्चारी भाव	१५
२.३.७ करुण रसको परिचय	१५
२.३.८ करुण रसको आस्वाद	१६
२.३.९ निष्कर्ष	१८
परिच्छेद तीन : भरतराज पन्तको जीवनी, व्यक्तित्व, कृतित्व, विशेषता	
र योगदान	१९-४०
३.१ भरतराज पन्तको जीवनी	१९
३.१.१ जन्म र नामकरण	१९
३.१.२ जन्मकालगत युगीन सन्दर्भ	१९
३.१.३ वंशानुगत पृष्ठभूमि भरतराज पन्तका कविव्यक्तित्वसँग त्यसको अन्तःसम्बन्ध	२०
३.१.४ बसोबास	२३
३.१.५ बाल्यावस्था बाल्य स्वभाव तथा मातृवियोग	२३
३.१.६ अक्षरारम्भ	२५
३.१.७ विद्यालयीय शिक्षा र उच्च शिक्षा प्राप्ति तथा कवित्वको अन्तर्विकास सँग त्यसको सम्बन्ध	२६
३.१.८ पारिवारिक जीवन: अभाव, अभिशाप र विसङ्गतिको सामना	२७
३.१.९ आर्थिक अवस्था	२९
३.१.१० कार्यक्षेत्र र आजीविका	२९
३.१.११ पुरस्कार तथा सम्मान	३०
३.१.१२ काव्य रचनाका लागि प्रेरणा र प्रभाव	३१
३.२ भरतराज पन्तको व्यक्तित्व	३३
३.२.१ शिक्षक-प्राध्यापक प्राज्ञिक व्यक्तित्व	३३
३.२.२ साहित्यिक व्यक्तित्व	३४
३.३ कृतित्वको सङ्क्षिप्त परिचय	३४

३.४ काव्य प्रवृत्तिगत विशेषता र योगदान	३६
३.४.१ शोक वर्णन	३७
३.४.२ प्रकृति वर्णन	३७
३.४.३ पौराणिक विषयवस्तुको प्रस्तुति	३८
३.४.४ वैचारिक दृष्टिकोण	३८
३.४.५ वैयक्तिकता र सामाजिकताको समायोजन	३९
३.४.६ शैलीशिल्पगत विविधता	३९
३.५ योगदान	३९
३.६ निष्कर्ष	४०
परिच्छेद चार : भरतराज पन्तका शोककाव्यहरूको अध्ययन	४१-६३
४.१ 'दिनेश' शोककाव्यको अध्ययन	४१
४.२ 'मेरो-रमु !!' शोककाव्यको अध्ययन	४८
४.३ मनःस्थिति शोककाव्यको अध्ययन	५५
४.४ नेपाली शोककाव्य परम्परा र भरतराज पन्त	६१
४.५ निष्कर्ष	६३
परिच्छेद पाँच : उपसंहार	६४-६६
सन्दर्भ ग्रन्थसूचि	६७-६९